

PÁSZTI-TÓTH ERZSÉBET*

GONDOLATOK A TERÜLETFEJLESZTÉS HATÉKONYSÁGÁRÓL

THOUGHTS ABOUT THE EFFICIENCY OF REGIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

The aim of the study, titled „Thoughts about the efficiency of settlement-improvement” is to show connections and efficiency in domestic region-improvement/settlement-improvement, which appear in practice, emphasizing region politics, configuration, regulation background, organizational-institutional “system” and resource “system”, especially in connection to the local (settlement-) development.

Several areas of this question became the means of party politics which conceals puzzling relations and connections in some places. Therefore this study is only for an overview, showing the developed situation concerning this field, which may be a starting state according to region-improvement/settlement-improvement. For this reason I am searching for the answer for the following questions: In the practice of settlement-improvement to what extent do local interests, initiatives coming from below, principles of region-improvement – taken over from the EU – (programming, subsidiarity, partnership, addition, concentration) succeed? As well as: in what extent do region-improvement, configuration, region politics, the institutional and resource systems operated for this purpose serve the social-economical-environmental development, and what lessons might be drawn concerning settlement-improvement/region-improvement?

During the analysis Faragó László’s “The conceptual system of region-improvement” serves as a basis.

There is no chance for the full exposition of this topic here; therefore I confine myself to point out some lessons which might be drawn in connection to the development of the settlements’ current social-economical situation, under the aegis of the happenings of settlement-improvement/region-improvement.

The research divides into three chapters:

- The period after the change of regime,
- The period between 1996 and our joining to the European Union (May 1, 2004),
- The period after joining the European Union.

In every chapter I look through the region politics, the local regulation, the organizational and institutional systems; possibilities and anomalies on intermediate level and on the levels of cities (having county rights), small regions and settlements; sources and the practice of planning in the system of resources, and the dominant effects.

Finally I say a couple of words about the necessity of the bottom-up building’s adoption in region-development.

1. Bevezetés

A tanulmány célja bemutatni a hazai területfejlesztés/településfejlesztés főbb, a gyakorlatban megmutatózó összefüggéseit, hatékonyságát, különös tekintettel a helyi (kiemelten a települési) fejlődést érintő területpolitikát, a térszerkezetet, szabályozási háttérrel, a szervezeti-intézményi „rendszer” és az „eszközrendszer”. A térszerkezet korszerűsítésére irányuló „elképzelések”, a területpolitika, az eszközrendszer kialakítása és működtetése vajmi kevés összhangot, s még kevesebb célszerűséget mutat. A szövegek szintjén maradt

* PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar.

térszerkezet korszerűsítés nem a társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődés eszköze, hanem látszólag az maga a cél. Így aztán még eltökélt szándék mellett is nehéz lenne megtalálni a kijelölt cél megvalósulását leginkább szolgáló megoldást.

Ennek egyik fő oka az, hogy e kérdéskör több területe a pártpolitika eszközévé vált, ami helyenként áttekinthetetlen viszonyokat és összefüggéseket rejt magában. Így e tanulmány csupán áttekintésre vállalkozhat, bemutatva az e területen kialakult állapotot, ami szintén kiindulási helyzetnek tekinthető a területfejlesztés/településfejlesztés tekintetében. Ennek okán választ keresek, vajon a területfejlesztés gyakorlatában, mennyiben érvényesülnek a helyi érdekek, az alulról való kezdeményezések, a területfejlesztés – EU-tól átvett – alapelvei (programozás, szubszidiaritás, partnerség, addíció, koncentráció), valamint az, hogy a területfejlesztés, a térszerkezet, a területpolitika, az e célból működtetett intézmény és eszközzrendszer mennyiben szolgálja a társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődést, s milyen tanulságok vonhatók le a településfejlesztés/területfejlesztés jövője tekintetében.

Az elemzésénél Faragó László: „A területfejlesztés fogalmi rendszere” című munkája szolgál alapul. E szerint „A területfejlesztés a „törvényi meghatározásnál” átfogóbb kategória, mindazt tartalmazza, ahogyan a közösségi szféra (parlament, kormány, önkormányzatok stb.) hatni próbál a különböző tevékenységek térbeli megoszlására. Racionálisabb terület-felhasználás, környezeti szempontokat szem előtt tartó kiegyensúlyozottabb fejlesztés, szerkezetátalakítás és egyéb társadalmi és gazdasági célok megvalósítására való törekvések, mind ide tartozhatnak. Nagyon röviden, lényegre törően megfogalmazva a területfejlesztés a térhasználat tudatos irányítását jelenti.”¹

2. A területfejlesztés hatékonysága

A „településfejlesztés/területfejlesztés” kettősség a területfejlesztést helyesen értelmezők számára tautológia, de azok számára, akik a jogszabályokat és a területfejlesztés gyakorlatát veszik alapul, még nem egyértelmű. Igaz, a település a szubszidiaritás elve érvényesíthetőségének alapszintje, az önkormányzati struktúra alapeleme mégis kimaradt a területfejlesztés rendszeréből, sőt a településfejlesztés sincs szabályozva.

A témakör teljes kifejtésére itt nincs lehetőség, így annak kiemelésére szorítkozom, ami a településfejlesztés/területfejlesztés égisze alatt történtek alapján a települések jelenlegi társadalmi-gazdasági állapotának kialakulásával összefüggésben tanulságként bemutatható.

A fejlett országok fordista rendszeréhez kapcsolódóan a területfejlesztési politika kétféle modellje alakult ki.²

- Az ún. „jóléti modell”, melyben a szociális szempontok kerültek előtérbe a gazdasági szempontokkal szemben, s az életminőségben lévő területi különbségek csökkentése a cél. Ez elsősorban infrastruktúra fejlesztésében és a jövedelmek kiegészítésében jelentkezik.
- A másik modellben a hangsúly a gazdaságfejlesztésre kerül, a szociális szempontok előtt.

Miután a hátrányosabb térségekben, településeken, elsősorban a munkahelyek hiánya és a viszonylag alacsony jövedelmek miatt a népességmegtartó képesség jelentősen csökken, főleg a fiatalok és a képzettebbek elvándorolnak, a két modell előnyeinek ötvözése mellett, e második modellre célszerű fókuszálni. A helyi KKV előnyben részesítésének – a helyi versenyképesség növelésében –, különösen hosszú távon, számos hozadéka lehet, mely a foglalkoztatás a keretek növelésében, illetve az életminőség javulásában egyaránt megmutatkozik.

Napjainkban egyre inkább elfogadott az a szemlélet, mely szerint helyi programokkal, a területi szempontok és folyamatok alapulvételével megelőzhető a jelentős területi különb-

ségek kialakulása és tértudatos fejlesztéspolitikával magasabb szintű foglalkoztatás és nagyobb növekedés is elérhető.

A területfejlesztés hatékonyságának elemzése további magyarázatot adhat a helyi gazdaságélénkítő településfejlesztés/területfejlesztés szükségességének.

A területfejlesztés hatékonyságának vizsgálati szempontjai között a területfejlesztés általános jellemzői milyen arányt képviselnek, és hogyan érvényesül:

- a szakpolitikák és konkrét fejlesztések területi harmonizációja;
- a közösség nevében történő jövőorientált beavatkozások, s mennyiben közérdekűek;
- a kitűzött célokhoz viszonyítva a gazdaságpolitikai (hatékonysági, versenyképességi) és társadalompolitikai (méltányossági, szolidaritási, kohéziós) szempontok;
- a szubszidiaritás elve a területpolitika gyakorlásában;
- a területegységek, saját közösségi érdekeit megjelenítő célok;
- a társadalomtudományok, a területi tudományok elve, vagy egyéb szempontok vezérlik.

Az alábbiakban e szempontok alapján igyekszem képet adni a területfejlesztésről – fogalmi rendszerének logikáját követve – általános jellemzői, működési elvei, az alrendszer-ek által meghatározott feladatok ellátása, az eszközrendszer célszerű felhasználása, a megvalósulás, illetve a megmutatkozó társadalmi-gazdasági hatások összevetésével.

A vizsgálat három fejezetre tagolódik:

2.1. A rendszerváltást követő időszak 1996-ig,

2.2. 1996 és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk (2004. május 1.) közötti időszak,

2.3. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk utáni időszak.

Fejezetenként áttekintem a területpolitikát, a területi szabályozást, a szervezeti és intézményi rendszert; a középszint, a megyei jogú városok, a kistérségek és a települések szintjén jelentkező lehetőségeket és anomáliákat; az eszközök rendszerében a forrásokat és a tervezés gyakorlatát, illetve a domináns hatásokat.

2.1. A rendszerváltást követő időszak 1996-ig

- Területpolitika: A rendszerváltást követő válsághelyzetre viszonylag gyorsan igyekezett reagálni a kormányzat, noha a területpolitika intézményrendszere és eszközrendszer kialakulatlan volt. A forrásokat főleg az északkeleti megyék gázvezeték-hálózat fejlesztésére fordították, így a gazdaság fejlesztésére és a többi térség felzárkóztatására nem jutott pénz.
- A területi szabályozás: A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény (Tftv.) megszületéséig a területfejlesztést az 1990. évi önkormányzati törvény (Ötv.) szabályozta.
- Szervezeti és intézményi rendszer: A rendszerváltozás utáni években ígéretes törekvések voltak a területfejlesztés intézményrendszer alapjainak lerakásában. Ez nem csak a szaktárca és a kapcsolódó szakmai szervezetek erőfeszítésében mutatkozott meg, hanem a megyéken belül, az erre irányuló szakmai munkában és az önkormányzatok, tárcák, parlamenti bizottságok együttműködésében is. Szakmai alapként a Regionális/Területi Tervezés Európai Chartájára (Torremolinos 1983) szolgált. Ennek megfelelően a kialakuló struktúra az EU csatlakozásra való felkészüléssel összhangban formálódott.
- Középszint: A rendszerváltást követő években az egyik sarkalatos kérdést a középszint meghatározása jelentette. Miközben többmegyes köztársasági megbízotti hivatalok formájában megjelentek a közigazgatási régiók csírái, a területfejlesztés még nem kapott hangsúlyt. A megyei önkormányzatok többsége nyitottságot mutatott egy

új térstruktúra kialakításához, de megfelelő szakmailag előkészített programot várt el a tervezett rendszer szerkezeti és szervezeti felépítéséről, annak működéséről és várható hatékonyságáról. Ez a szakmai anyag azóta sem készült el, sőt a kérdés tisztázására vonatkozó igény is teljesen elhalványodni látszik. Mi több, a területfejlesztés eredeti célkitűzései is háttérbe szorultak.

- Megyei jogú városok (MJ városok): A térszerkezet és a társadalmi-gazdasági kohézió jelentős gyengítését, majd a megyei önkormányzati funkció torzulását eredményezte a megyei jogú városok és megyei közgyűlések szerepének ilyen sekélyes szabályozása. „Kiszakadt” a megyékből az a 23 MJ város, mely esetenként a megye lakóinak több mint felét jelentette, s ahol az intézményi – közigazgatási, gazdasági, szolgáltató, egészségügyi, oktatási, kulturális, innovációs, stb. – központok működtek, melyek szervesen kapcsolták össze eddig a falvakat, a kis és nagyvárosokat érdekközösségük alapján. Ez a további fejlődésre rányomta a bélyegét, különösen politikai különbségek esetén. A legyengített megyéknek nem volt eszközük a megye településeinek érdekeit képviselni.
- Kistérségek: Az önkormányzatok önállóságának hangsúlyozása mellett, a feladatmegosztás terén számos kérdés tisztázatlan volt, bár a városi intézmények szolgáltatásaival ellátták a vonzáskörzetükbe tartozó településeket. Területfejlesztésre vonatkozó együttműködések csak elvétve alakultak ki.
- Települések: „A magyar önkormányzati törvény évszázados mellőzöttségük után először adott elégtételt a településeknek, különösen a kisfalvaknak azzal, hogy a rendszer középpontjába a települési szintet helyezte.”³
Ebben az időszakban az önkormányzatok – átgondolatlan, forráshiányos – önállósága kapott nagyobb hangsúlyt, bár számos fejlesztés iránti elvárás is megfogalmazódott. A helyi gazdaságfejlesztés volt a legsürgetőbb – ha ez így nem is fogalmazódott meg célként – hiszen a nyomasztó munkanélküliség kezelésére nem voltak helyi eszközök. Inkább az infrastruktúra fejlesztésére lehetett némi támogatást nyerni. A külföldi tőke kapott behozhatatlan előnyt, aminek következményeként egyre kilátástalanabb helyzetbe kerültünk.
- Források: A területfejlesztésre fordítható forrásokról – intézményi háttér hiányában – központi döntések születtek. Itt említem meg a PHARE-t, az EU egyik előcsatlakozási programját (az ISPA és a SAPARD később nyíltak meg), mely 1990 és 1998 között mintegy 800 millió euró vissza nem térítendő támogatást jelentett. A területfejlesztéshez közvetlenül nem kapcsolódott, de e téren is sok hasznosítható ismeretet adott.
- Tervezés: Ezekben az években a területfejlesztés célrendszerének, az intézményi rendszer (előkészítő, döntéshozó) előkészítése folyt. Időközben több megyei önkormányzat elkezdte területfejlesztési tevékenységének megalapozását, elsősorban területfejlesztési tervek (helyzetértékelés, koncepció) formájában, melyek véleményezése, széleskörű egyeztetéseken alapult. A megyei önkormányzatok az így szerzett tapasztalatok birtokában és az együttműködés szándékával vettek részt a területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvényalkotás előkészítésében.
- Hatások: A globalizáció hatásai gyorsan átrendezték a tulajdonviszonyokat és a gazdasági folyamatokat, aminek következményeként a területi különbségek nőttek, a területfejlesztés a törvény megszületésével és intézményrendszerének kialakításával kezdett működni.

2.2. 1996 és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk közötti időszak

- Területpolitika: Az 1996. évi XXI. Törvény (Tftv.) megszületése és a 2004. május 1. közötti időszak sok tekintetben nem minősíthető egységesnek, de megítélésem szerint a területfejlesztés szempontjából e két dátum közötti időszak a legjelentősebbek közé tartozik.

A Társulási Szerződés és az Európai Megállapodás ratifikálása után, 1997. december 12–13-i Luxemburgi csúcs alkalmával megindulhattak az előcsatlakozási tárgyalások és döntés született a 2000–2006 közötti időszakra vonatkozó Előcsatlakozási Alapokról. Ez szintén nagymértékben meghatározta hazánk területpolitikájának fő vonulatát. Az 1996 és a 2004 közötti időszak több jellegzetes szakaszra bontható, mely időszakok közötti főbb eltéréseket igyekszem kiemelni, különös tekintettel a területfejlesztésnek a helyi versenyképesség növelésével, gazdaságélénkítéssel összefüggő hatékonyságára.

A Tftv az első átfogó törvény a regionális politikában, amely ma már teljesen EU kompatibilis (módosítása az 1999. évi XCII. törvénnyel 2000. január 1-jei hatállyal történt.) A Tftv hibái ellenére több pozitív folyamatot indított el a területfejlesztési politikán túl is. Erősödni látszottak a területi szintek, az önkormányzatok és intézmények közötti együttműködések, keresték a közös csatlakozási pontokat. A Tftv. ekkor még a területpolitikát nagymértékben befolyásolta azzal, hogy a tv-ben meghatározott célokat és feladatokat a területfejlesztés alapjának tekintette. Igaz, nem sikerült e célok elérésében jelentősebb eredményeket elérni és a területi differenciálódás is tovább erősödött.

2000-től főként a Széchenyi terv fémjelezte a területfejlesztési politikát, de a korábban elkezdett területfejlesztési irányzat is tovább folyt. Kezdt meg erősödni a regionális szemlélet, noha a regionalizmus ekkor sem volt még semmilyen formában megalapozva. Legfőképp a NUTS rendszerre és az EU elvárásaira való hivatkozás alapján hét régió vált a térszerkezet alapjául, bár több eleme sem az alkotmánnyal, sem a közigazgatási struktúrával nem mutatott összhangot. A területfejlesztési politikát egyre inkább kivonták a legitim önkormányzatok hatásköréből, miközben a területrendezési feladat ott maradt. Így valójában a területpolitika annak intézményi és eszközrendszerével együtt kikerült a társadalmi kontroll alól. A regionális célok elsősorban a gazdaság és az innováció fejlesztésére irányultak, erősödött a KKV-kra irányuló figyelem, ugyanakkor több program készült a települések részére is.

2002-től az EU csatlakozásra való felkészülés határozta meg a területfejlesztési politikát. A hazai területfejlesztés feladatokról átterelődik a figyelem az EU regionális politikájára, s intézményrendszerének kialakítására. A területi differenciálódás tovább nő, a figyelem a gazdasági növekedés és a leendő támogatásokkal kapcsolatos abszorpció előkészítésére irányul. 2002-ben befejeződött az EU csatlakozásunkkal kapcsolatos tárgyalások függőben lévő – az EU támogatások több mint 80%-át kitevő – három fejezete. A tárgyalások eredményességét jelzi, hogy az igényeinknek felét sem sikerült elérni.

- A területi szabályozás: Az 1996. évi XXI. törvénynek (Tftv.) – az 1999. évi XCII. tv által – EU kompatibilissá történő módosítása meghatározta az e tevékenységek kereteit és az abban résztvevők mozgásterét. Országos területfejlesztési koncepció készült, némi forrás is rendelkezésre állt, valamint megszerveződött és elkezdett működni a területfejlesztés intézményrendszere. Ugyanakkor továbbra is az ágazati szempontok érvényesültek mindaddig, amíg más politikai érdekek az ágazati szempontokat is felül nem írták. A településfejlesztésre vonatkozóan továbbra sincs szabá-

lyozás. A településrendezés keretében, annak megalapozásaként készülnek ugyan hosszú távra szóló koncepcionális fejezetek, de ezekben sem a helyi részvétel, sem a helyi érdekek, sem a gazdaságfejlesztése nem mutatkozik meg. A területfejlesztés jogszabályoknak való megfelelésére, koherenciájára, hatékonyságára vonatkozóan nincs semmiféle érdemi kontroll. Hasznos lenne e stratégiai tervezés és megvalósítás folyamatába a döntéseket elősegítő controlling rendszer beépítése, ahol „A stratégiai menedzsment magába foglalja a stratégiai tervezést, a végrehajtás irányítását, a visszacsatolást, az eredmények értékelését.”⁴ A controller a célnak megfelelő rendszer révén ellátja a döntéshozókat a döntésekhez szükséges információval.

- Szervezeti és intézményi rendszer: Kezdetben számos gyermekbetegség kísérte a területfejlesztést. Hosszú ideig tisztázatlan volt a megyei területfejlesztési tanácsok munkaszervezeteinek formája, miközben már folyt a tervezés. Mire megjelent a 18/1998. (VI. 25.) KTM rendelet a területfejlesztési koncepciók, programok és a területrendezési tervek tartalmi követelményeiről, már több megyében és kistérségben elkészült a területfejlesztési koncepció. Ennek ellenére a támogatások elnyerésére kiírt pályázatok – országos szabályozás alapján – fogalmazódtak meg, melyek csak véletlenszerűen illeszkedtek a már elfogadott megyei prioritásokhoz. Ez a gyakorlat még most is igen erősen tartja magát, amit csak tovább erősített a területfejlesztési tanács kistérségeket képviselő tagjainak egymás között, a háttérben előre megkötött – a források elosztásáról szóló – megállapodása. A deklarált területfejlesztési célok hatékony megvalósítására irányuló és a jelentősebb multiplikátor hatású pályázatok helyett a kapcsolati tőke érvényesült a bírálóknál. Az eltelt évek alatt ez a szemlélet vált a mindennapok gyakorlatává.

Az 1999. évi XCII. törvény által módosított Tftv révén jelentősen nőtt a centralizáció. A gazdasági kamarákat kizárták a területfejlesztési tanácsokból, s a kistérségeket képviselők száma is háromra csökkent, miközben szaporodott a kormány által delegáltak létszáma. Ekkor indult el igazán a területfejlesztés a társadalmi kontrolltól való eltávolodás útján. A döntés-előkészítés és az érdemi döntés a közvetlen legitimitással nem rendelkező, képviseleti alapon működő szervezetek, korporációk hatáskörébe megy át, miközben a háttéralkuk tovább folynak. A dekoncentrált szervezetek száma, működési területe szinte követhetetlené vált, melyek az ágazatok térnyerését növelte a területiséggel szemben.

- Források: A nagyobb volumenű fejlesztésekhez kapcsolódó támogatások központi elbírálás alapján történtek. A területfejlesztés szerény mértékű hazai forrásai 1999-től álltak a megyei területfejlesztési tanácsok rendelkezésére, egyre csökkenő mértékben. A regionális fejlesztési tanácsok 2000-től rendelkeztek támogatásokra fordítható forrásokkal, egyre növekvő mértékben. A kistérségi fejlesztési tanácsok és munkaszervezetei 2003-tól kapnak évente támogatást.

Noha az előcsatlakozási alapok nem kifejezetten területfejlesztési célokat szolgáltak, s ezek nem is voltak összehangoltak a területfejlesztést szolgáló tervekkel, mégis célszerű itt e forrásokat megemlíteni, mert az általuk megvalósult fejlesztések hozzájárultak az egyes térségek fejlődéséhez, ami új kiindulási alapot jelentett a területfejlesztés számára. A PHARE mellett 2000-tól az EU másik két előcsatlakozási program támogatási eszközeivel is élhetünk. Az ISPA infrastruktúra, főleg közlekedésfejlesztés és a környezetvédelem – szennyvízkezelő és hulladékkezelő beruházások – céljait szolgálta. A SAPARD a mezőgazdaságot és vidékfejlesztést szolgáló program, ahol a támogatások főbb célterületei: a minőségjavítás, a feldolgozottság szintjének emelése, az agrár-környezetvédelem, valamint az alternatív jövedelemszerzés, a falu- és vidékfejlesztés támogatása. Az állatállomány növelése nem támogatott, pedig a

sértésállomány és a szarvasmarha állomány, valamint a szőlőterületek kisebb, mint felére zsugorodtak.

- Tervezés: Miután megszületett és módosításra került a Tftv., megszülettek a szükséges jogszabályok, ezek meghatározták a tevékenységek kereteit és az abban résztvevők mozgásterét, megszerveződött és elkezdett működni a területfejlesztés intézményrendszere.

Az Országgyűlés 1998-ban a 35/1998. (III. 20.) OGY határozattal elfogadta az Országos Területfejlesztési Konceptiót (OTK), mely 2005-ben az EU-hoz való csatlakozás okán módosult az OTK a 97/2005. (XII. 25.) OGY határozattal. Az OTK a Tftv.-nek megfelelően megfogalmazza az alapelveket, jövőképet, hosszú és középtávú célokat, feladatokat, erőforrásokat, eszközöket. A jogi szabályozás alapján elkezdődhetett a tervezés minden szinten, bár néhány kivételtől eltekintve nem voltak a célra képzett szakemberek, sem tervezői közösségek. A tervek, tartalom és szerkezet tekintetében rendkívül vegyesre sikerültek, főleg az infrastruktúra és az intézményi fejlesztésekre összpontosítottak, s – a helyzetértékelésen túl – nem tudtak mit kezdeni a gazdasággal.

A területi tervezés a regionális fejlesztési ügynökségeknél erősödött meg, noha inkább a központi instrukciók, mint a regionális érdekek jelentek meg a célok között. A megyei tervezés „elhalványult”, a kistérségi tervek is külső tervezők által készültek, nem alakultak ki helyi területfejlesztési „műhelyek”. A helyiek részvétele nélkül, az íróasztalnál készült tervek megvalósításához nem kötődött helyi érdek, így a tervek túlnyomó többsége a „fiókokba került”. Kezdetben a SAPARD tervezésében igen aktív szerepet vállaltak a kistérségek, de a központilag megfogalmazott pályázati kiírások itt sem adtak lehetőséget a helyileg elfogadott prioritások érvényesíthetőségének. Ennek kedvezőtlen hatása a LEADER programban ma is erősen érződik, hiszen a helyi szereplőket már igen nehéz aktivitásra bírni. A vidékfejlesztés és a területfejlesztés közötti összehangolás – érthetetlen módon – évekig nem történt meg, pedig egy ideig mindkét feladat azonos tárcához tartozott.

- Települések: A legfurcsább és legkevésbé érthető az, hogy a települések kimaradtak a területfejlesztés rendszeréből azzal, hogy a területfejlesztés egyenlő több településre vonatkozik. Ugyanakkor a településfejlesztés önmagában sem szabályozott, de az sem tisztázott, hogy a településfejlesztés mi módon kapcsolódik a területfejlesztés rendszeréhez. Így a hierarchikus területfejlesztés rendszerében nincs az önkormányzatoknak lehetőségük a településük érdekeinek érvényesítésére, sőt az utóbbi időben az érdemi véleményezésre sem.

Rendkívül méltánytalan és nagyon sok hátránnyal is jár, hogy a vállalkozói társadalom érdemben nem vehet részt sem a területfejlesztésben, sem a településfejlesztésben. Azok, akiktől a gazdaság fejlődése, a foglalkoztatás bővülése és a bérek növelése várható, valójában kívül rekedtek a tervezés, véleményezés és a megvalósulás folyamatán.

Amellett, hogy ezzel a területfejlesztés – EU-tól átvett – több alapelve sérül, a hatékonyság sem kielégítő, emellett az egyébként is szétzilált társadalmi kohézió tovább gyengül, s egyre kevesebb esély marad az együttműködésre alapuló közösségi fejlesztésekre. Társadalmi kohézió nélkül pedig nem számíthatunk hosszú távra szólóan sem eredményes településfejlesztésre, sem sikeres területfejlesztésre.

2.3. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk utáni időszak

- Területpolitika: A területpolitika az EU-hoz való csatlakozásunkkal sok tekintetben megváltozott hazánkban. A legfőbb figyelem az uniós források felhasználására irányult. E tevékenység koordinálására különböző elnevezésű tárca nélküli miniszteri státuszokat létesítettek. 2006-tól látszólag stabil helyre, az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium (ÖTM) hatáskörébe, illetve az ÖTM felügyelete alá tartozó Országos Területfejlesztési Hivatalhoz (OTH) került mind a hazai területpolitika, annak intézményi és eszközrendszerre, mind pedig az EU-s források koordinálása. Ebben a felállásban a területfejlesztés hatékonyságát tekintve kedvező lehetőségek kínálkoztak, ám e feladatkör valami okból újabb szervezet/ek hatáskörébe került. A Tftv – 2004. évi LXXV. tv általi – módosításával a területfejlesztés döntő szintje a régió lett; átalakult a területfejlesztési tanácsok összetétele; létrejöttek a kistérségi területfejlesztési tanácsok; megváltozott a pénzügyi finanszírozás; a megyék szerepe tovább csökkent, holott ez az egyetlen legitim középszint, hiszen a régió és a kistérség kategóriája az alkotmányunkban nem szerepel, így legitimitással sem rendelkezik. Az EU szempontjából megtörtént ugyan a decentralizáció, bár az EU nem az országok régióit, hanem a kormányzatokat tekintette a területpolitikában partnernek. Ettől kezdve elszaporodtak a területfejlesztéssel foglalkozó intézmények, közreműködő szervezetek, melyek többségének részvétele, felelőssége és hitelessége csak politikai érvekkel indokolható.

Mivel az elsőrendű szempont a források felhasználása lett, a gazdaság fejlődése és a területi különbségek csökkentése háttérbe szorult.

2005-ben a II. Országos Területfejlesztési Konceptió (II. OTK) kerül elfogadásra, kifejezetten regionalizációs irányultsággal, mely 2007-2013 időtávra szól. Úgy értékelem, hogy az ebben megfogalmazott alapelvek közül egyet sem sikerült megvalósítani, sőt a decentralizáció helyett a centralizáció és a dekoncentráció erősödött meg; jelentősen sérült a hatékonyság, a koncentráció, a nyilvánosság és az átláthatóság elve; a szubszidiaritás és a partnerség elvének pedig még a látszatát sem sikerült megőrizni. A 2013-ig szóló középtávú fejlesztési célok közül, a „versenyképes budapesti metropolisz térség” fejlesztésére fordult kiemelt figyelem. Ezzel összefüggésben sokak számára gyakorta megfogalmazódik, vajon meddig kell a vidéknek egyoldalúan áldozatokat hozni Budapest fejlődéséért? Miért nincs összehasonlító elemzés, vajon más területpolitika nem előnyösebb-e az ország fejlődését tekintve, illetve mikor és milyen formában térül meg ez a történelmi távlatú áldozatvállalás a vidék számára.

„Összességében jelentősek az ország gazdaságában mért különbségek, a dinamizmus az ország kisebbik részére, illetve néhány városra (főleg a budapesti agglomerációra) korlátozódik, míg az ország nagyobb része gyenge gazdasági kapacitásokkal, erőtlen versenyképességgel rendelkezik. Az egy főre jutó GDP szerint a régiók között 2,4-szeres, a megyék (jelen esetben Budapest és Nógrád megye) között 3,6-szoros, a kistérségek (Szentgotthárd és Pétervársára) szélsőértékei között 13-szoros volt a különbség 2001-ben.”⁵ Az itt bemutatott különbségek nagy valószínűséggel azóta sem csökkentek.

- Szervezeti és intézményi rendszer: Kialakítása és működtetése a tagállamok kormányainak feladata és felelőssége. A 2005-ben elfogadott – 2007-2013 időtávra szóló – II. OTK ennek tudatában megfogalmazta a területfejlesztéshez szükséges eszköz- és intézményrendszert is. A hatékonyság és az eredményesség mégsem kérhető számon az intézményrendszeren, hiszen – különösen 2006 után – a politikai szempontok domináltak a döntéseknél, az intézményi rendszer mindössze a végrehajtás eszköze

volt. A megyék, kistérségek, települések legfeljebb formálisan vettek részt a véleményezésben, de érdekérvényesítő lehetőségük megszűnt.

Az intézményi rendszer kialakítására, működésére és eredményességre vonatkozóan részletes értékelést ad „Az Állami Számvevőszék jelentése a Területfejlesztés fejezet működésének ellenőrzéséről”.⁶ Ebből idézek néhány – általam fontosnak ítélt – részletet.

- A Területfejlesztés fejezet szervezeti kialakítása, irányítása, felügyelete a hazai államigazgatási gyakorlatban példa nélküli. A XVII. Területfejlesztés fejezet felügyeleti szerve a Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal (MTRFH), vezetője az MTRFH elnöke, a fejezet irányítója a tárca nélküli miniszter. A tárca nélküli miniszter és az MTRFH (OTH) vezetője által gyakorolt irányítási, felügyeleti jogkörök az Áht. és az Ámr. 2004. évi módosításában foglaltak alapján nem határolhatók el egyértelműen. A tárca nélküli miniszter feladat- és felelősségi köre a költségvetési- és ellenőrzési tevékenységre vonatkozó szabályokkal nincs összhangban. Mindezek következtében a jelenlegi szervezeti keretek között a feladatok és a felelősségi körök összhangja, és a törvényes működés nehezen biztosítható...
- A fejezetirányítás hatékonyságának eszköztrendszere – jogi háttér, döntéseket elősegítő monitoring, megfelelően kezelt, aktualizált, ellenőrzött adatbázis, elemző mélységű beszámolási rendszer – nem volt biztosított. A hiányosságok a fejezet létrehozása előtt is fennálltak – egy részét korábbi Állami Számvevőszéki vizsgálatok is megállapították – ezért kifogásolható, hogy ezeket nem szüntették meg...
- A regionális fejlesztési tanácsoknak a területfejlesztési koncepciók és programok, valamint a területrendezési tervek egyeztetésével és elfogadásával kapcsolatos feladatok végrehajtását alátámasztó dokumentumot nem tudtak bemutatni.
- Az Regionális Fejlesztési Tanácsokban a minisztériumok állandó megbízottakkal vesznek részt, ugyanakkor kockázatos, hogy (a Pénzügyminisztérium és a területfejlesztési miniszter képviselője kivételével) nem a minisztérium vagy a központi közigazgatás állományába tartozó köztisztviselők a résztvevők. Ezért a Tftv. szabályai szerint nem beszámoltathatók, és felelősségre sem vonhatók, ill. kétséges a felkészültségük a szakmai képviseletre.

„Több mutató – GDP, versenyképesség, foglalkoztatás, keresetek – alapján megállapítható, hogy Magyarország kivételével valamennyi újonnan csatlakozó ország, képes volt hasznára fordítani az uniós tagságát, és az unió által biztosított támogatásokat. A megfelelő ütemű forráslelővétel ugyanis csak feltétele, de nem garanciája a támogatások eredményes és hatékony felhasználásának. A forrásfelhasználás pedig hazánkban nagy valószínűséggel nem volt sem hatékony, sem eredményes.”⁷

- Források: A területfejlesztésre fordítható források hazai forrásokra és EU támogatásra osztható, bár az EU támogatások többsége a hazánk által az EU költségvetéséhez történő hozzájárulásból – feltételek mellett való – visszajuttatás. Emellett a programok sajátosságának megfelelően hazai forrást is biztosítani kell.
 - Hazai pénzforrások: Az évente meghatározott költségvetési fejezetek összegei, melyeket a Minisztériumok és a minisztériumok dekoncentrált szervei osztanak el, illetve a decentralizáció szintjein a nemzeti forrásokból rendelkezésükre álló források. Ez utóbbi túlnyomórészt, a régiók szintjén jelentkezik.
 - Uniós pénzforrások
 - Közösségi Kezdeményezések, 2000-2006 között négy EU program működött hazánkat érintően. (*Interreg, Leader, EQUAL, Urban.*)
 - Előcsatlakozási Alapok. (*ISPA, SAPARD.*)

- A területfejlesztés dokumentumai: A 18/1998. (VI. 25.) KTM rendelet szabályozza a tervek tartalmi követelményeit, tehát elvárható a tervek koherenciája. Mégsem a különböző szinteken elfogadott tervekben leírt célok valósultak meg. Minden lényeges kérdés felső szinten és politikai „megfontolások” alapján dőlt el.
- Területfejlesztési koncepciók: Az ország, vagy térség hosszú távú, összehangolt társadalmi-gazdasági-környezeti fejlesztését megalapozó tervdokumentum, mely helyi adottságokra épülő helyi közösségi célokat szolgál. Országos szinten az Országgyűlés, a többi szinten a Területfejlesztési Tanácsok fogadják el.
- Az I. OTK-t 1998-ban, II. OTK-t (2007–2013) 2005-ben fogadták el. Ahogyan a területpolitika fejezet részletezi, nem sikerült a tervekben megfogalmazott elveket fogantatosítani, sem az abban foglalt célokat megvalósítani. Ezért elsősorban nem a tervek, hanem a szándék, a döntési mechanizmus és az e célra kialakított szervezeti és intézményi rendszer okolható.
- A regionális területfejlesztési koncepciók már 1996–2000 között elkészültek, melyeket a II. OTK-nak megfelelően átdolgoztak. Az alulról építkező területfejlesztési tervezés helyett a régiók szintjén is a központi célkitűzések és szándékok érvényesülnek, amit a terveket elfogadó Regionális Területfejlesztési Tanácsok összetétele szavatolt.
- Megyei területfejlesztési koncepciók 1996–2000 között szintén elkészültek. Azon túl, hogy a megyei területrendezési tervnek a megyei területfejlesztési koncepció szolgál alapul, gyakorlatilag nincs értelme megyei területfejlesztési koncepció elkészítésének. Az abban megfogalmazott célokat ugyanis a magasabb szintű tervekben nem lehetett fogantatosítani, sem megyei szintű döntés alapján megvalósítani, hiszen nincs megyei fejlesztési forrás.
- Kistérségi területfejlesztési koncepciók: Tapasztalatom szerint, az elkészített koncepciók többsége a fiókba került, az érintett települések érdemben nem is ismerik, nem-hogy követnék azokat, az ott célként megfogalmazottak megvalósítására nincs eszüközüük.
- A területfejlesztési programok a területfejlesztési koncepció alapján kidolgozott középtávú (7 év) stratégiai és az abból lebontott rövidtávú (2 év) operatív programok. Minden szinten készültek területfejlesztési programok, melyek többé-kevésbé a már elfogadott területfejlesztési koncepciókra épültek. Ennek megfelelően céljaik a koncepciókban elfogadott célokat részletezik, melyek szintén pártpolitikai irányultságúak.
Csaknem mindenütt készültek különböző elnevezésű területfejlesztési koncepciók és programok (OTK, NFT, ÚMFT, stb.), de alulról építkező, széles társadalmi bázisra épülő, nemzeti érdekek mentén megfogalmazott országos területfejlesztési tervek készítésére és elfogadására még nem került sor. Ezzel kapcsolatosan a következő idézet világos értékelést ad. „(...) megalapozott hazai stratégiák hiányában, nem is készülhetett a hazai fejlesztéspolitikával összehangolt koherens fejlesztési terv. Ha azonban hiányzik a stratégiai célok egyértelmű meghatározása, és nincsenek olyan mechanizmusok, melyek ebbe az irányba „terelik” a résztvevőket, az intézményrendszer szereplőit a feljük közvetített közvetlen és rövid távú célok mozgatják (...). Felelősséget és kockázatot sem a vezetők, sem a munkatársak nem vállaltak, de ezt nem is követelte meg tőlük a rendszer”.⁸
- Településfejlesztési koncepciók, programok: A települések többsége rendelkezik valamilyen szintű településfejlesztést érintő koncepcióval. Ezek tartalma, terjedelme, kidolgozottsága és a helyi sajátosságokhoz való kötődése a szabályozatlanság okán igen színes képet mutat. Jogilag a településfejlesztés nem része a területfejlesztésnek,

ami ellentmond minden ésszerűségnek, de az eredményességnek és a hatékonyságnak is. Itt ismét csorbul az önkormányzatiság elve, hiszen egy legitim önkormányzatnak a saját településével kapcsolatosan el kell fogadnia egy alkotmányban sem szereplő térség, nem választott korporációjának döntéseit, még ha az általa képviselt település érdekeivel az nem is azonos. Emellett az uniós alapelveket is sérti ez az állapot, hiszen sem a partnerség, sem a szubszidiaritás elve nem érvényesül. Meg kell jegyezni, hogy húsz év óta nem született jogszabály a településfejlesztési tevékenység szabályozására. Mivel a legerősebb társadalmi kohézióval rendelkező térszerkezeti elem rekedt kívül a területfejlesztésből, amely egyben a szubszidiaritás érvényesíthetőségének alapeleme, nem is számíthatunk olyan egységes fejlesztési koncepciókra, amelyekben a hosszú távú célok valós és erős közösségi érdekekre alapulnak, s megvalósulásuknak reális esélye van.

- A területrendezési terv az ország, illetve az egyes térségek nagytávlatú műszaki-fizikai szerkezetét meghatározó dokumentuma. 2002-ben országos szinten, 2005-ig a regionális és a megyei tervek elkészültek. Kistérségi szinten nem kötelező elkészíteni. Itt ismét sérül az önkormányzatiság elve. Több szinten önkormányzatok felett, nem önkormányzati korporációk döntenek a koncepciók tartalmáról, ami a területrendezési terv alapja, miközben az elfogadó a megyei, illetve a települési önkormányzat. E mellett nincs kihasználva annak lehetősége, mely szerint a térségi feladatokat ellátó intézmények, szakmai szempontok szerinti optimális elhelyezésére e terv keretében lehetne javaslatot tenni, különös tekintettel a funkció hiányos kistérségi központokra. Hasonló a helyzet a nagyobb ipari parkok, üdülőterületek, fürdőhelyek, hulladékkezelők, szennyvízkezelők kijelölésével is. Így talán el lehetne kerülni a kevésbé gazdaságosan üzemeltethető és fenntartható fejlesztéseket, illetve csökkenhetnének a kevésbé ellátott területek, s a csökkenő népességű kistérségek.
- A településrendezési tervek jogcíme a többször módosított 1997. évi LXXVIII. törvény, az épített környezet alakításáról és védelméről (építési törvény vagy Étv.). E tekintetben a legtöbb településen rendellenes tervezési gyakorlat alakult ki. A településfejlesztési koncepció a település fejlesztésének és egyben a településrendezés alapja. Általában nem készülnek a helyi adottságokra épülő, a település lakóinak, vállalkozóinak, intézményeinek támogatottságát élvező – társadalmi-gazdasági-környezeti fejlődést szolgáló – koncepciók, amelyek valós alapot biztosíthatnának a településrendezési tervnek. Sok esetben a településrendezési terv készítője – a statisztikai adatok és a korábbi rendezési terv adataira építve – produkál egy néhány oldalas koncepciót, s arra épül a rendezési terv. Mivel a koncepció készítésében a helyiek érdemben így nem vesznek részt, a terv nem tükrözheti a helyi fejlesztéssel kapcsolatos közösségi érdekeket, nem szolgálhatja a helyi érdekek szerinti fejlesztést, s nem is ösztönzi a helyi társadalmat a célok megvalósítására. A fejlesztési és rendezési tervek elfogadása – ismeretek nem lévén – teljesen formális, ahogyan a fejlesztési tervek hasznosulása és számon kérhetősége is. Ilyen formában a településfejlesztés és a ráépülő településrendezés kérdésköre kicsúszik a képviselőtestület, így a település kezéből.
- Integrált Városfejlesztési Stratégia (IVS) integrált – középtávra (7-8 év) szóló – városfejlesztési alapidokumentum, amelynek célja a területi szemléletű tervezés és megvalósítás gyakorlatának elterjesztése. (Alkalmazása nem kötelező, de a pályázás feltétele.) Tervezési segédletként kézikönyv szolgál.

Bár a kézikönyvben szerepel „Az IVS dokumentumban a városoknak a megvalósítás pénzügyi és szervezeti feltételeiről is számot kell adni” kutató munkám során nem találtam egyetlen tervet sem, mely – a helyzetértékelésen túl – a gazdaságfejlesztést

kidolgozta volna, vagy olyan dokumentumra való hivatkozást, ami ezt pótolná. A versenyképesség növelése, mint kifejezés ugyan több helyen is szerepel, de a megvalósítás módját sehol sem részletezik. Felmerül a kérdés, hogy miből valósulnak meg ezek az IVS-ben tervezett fejlesztések a jelenlegi gazdasági erőviszonyok mellett? Miből fogják a városok biztosítani a saját erőt? Miből lehet majd ezeket a fejlesztéseket üzemeltetni, fenntartani? Különösen érdemi a kérdés, ha a gazdaságunk a jelenlegi trendet követi, a gazdaságpolitika ilyen végzetesen eredménytelen marad, illetve a települések – esetünkben a városok – fejlesztési és pénzügyi tervei a továbbiakban is, csupán a források felhasználására szorítkoznak. Egyre szembetűnőbb, hogy a városközpontok szépülnek, ezzel szemben a foglalkoztatási és a jövedelmi viszonyok romlanak. Ha IVS készítésének a külső befektetők vonzása a célja, akkor azt gondolom veszélyes vizekre tévedünk, hiszen a már így is elszegényedett önkormányzatok, városok kiszolgáltatottsága visszafordíthatatlanná válhat.

Szorosan idetartozik az IVS antiszegregáció megoldására vonatkozó része. A magyar társadalom – mint eddig is – készséget mutat mindazok befogadására, akik a társadalom által gyakorolt, írott és íratlan szabályokat elfogadják. Ennek egyik alapja a munkajövedelem, mely biztosítja az életfeltételeket, s bizonyítja a jogok és kötelezettségek hasonló módon történő vállalását. Ehhez azonban munkaalkalmakat kell biztosítani, melyek növelése csak a gazdaságfejlesztés révén lehetséges. Enélkül az antiszegregáció kezelése csak formális lehet, a szegregáltak esetleges széttelepítésével a feszültség fog növekedni, de széles körű társadalmi befogadásra aligha számíthatunk. A fejlesztési típusú tervekben – a fentiek okán – kiemelt figyelmet kell fordítani a gazdaságfejlesztésre, a helyi versenyképesség valóságos növelésére. Az integrált városfejlesztési politika – ilyen értelmezése és gyakorlata mellett – a közösségi fenntartható fejlesztési stratégia végrehajtásának kulcsfontosságú előfeltétele lehet.

Az IVS-ek legnagyobb hiányosságát abban látom, hogy nem integráló hatásúak. Ezek mentén nemigen találni olyan közös érdekeket kifejező célokat, melyek ösztönöznének, vagy legalább alkalmasak lennének az érdeazonosságra épülő, városok közötti együttműködésre. Még kevésbé erősíti a társadalmi kohéziót egy kistérségen belül, hiszen az IVS csak városokra vonatkozik, s nehéz a kistérség községeinek ebben – számukra is előnyös – közös érdekeknek megfelelő célokat felfedezni, így esetenként inkább ellenszenvet válthatnak ki az egyoldalú előnyök.

3. Összegzés

Számos településen készültek, s készülnek településfejlesztést szolgáló tervek annak el- lenére, hogy a területfejlesztés hierarchikus és átpolitizált rendszere miatt, a helyi adottsá- gokra épülő közösségi érdekeknek csak ritkán és körülményes módon lehet érvényt sze- rezni. Ugyanakkor a helyi önkormányzatoknak – az EU rendszerében – jóval nagyobb lenne a mozgásterük a gazdaságfejlesztés tekintetében, mint a kormányoknak. Ezen túl is minden ésszerűség amellel szól, hogy az alulról történő építkezés jegyében, a településfej- lesztést a területfejlesztéssel egységben, az önkormányzati rendszerre építve, a decentrali- záció megvalósításával kell kialakítani. Ezt annak tudatában is fontos hangsúlyozni, hogy a legtöbb fejlesztéssel kapcsolatos kérdéskör nem oldható meg hatékonyan településenként. Fontosnak tartom, hogy minden település rendelkezzen a helyi adottságokra és a helyi érdekekre épülő, önmaga által megfogalmazott gazdaságélénkítő településfejlesztési terv- vel, mert így érdeazonosság alapján, könnyebb az együttműködést kialakítani, mint egy általánosabb célokat tartalmazó térségi terv bemutatásával. Az így kialakított együttműkö-

dések tehetik megalapozottá a funkcionális városi térségek, valamint azok hálózatának kialakulását és megerősödését, mely nélkül a méretgazdaságosság szintje nem érhető el.

El kell jutnunk addig, hogy a települések saját értékrendjük alapján dönthessék el, milyen szinten, mely településekkel alakítanak ki szorosabb érdekszövetséget érdekazonosságuk alapján. A tervek alapján csak akkor lehet közös nevezőt kialakítani, ha azok azonos szerkezetben, s azonos követelményrendszer mellett készülnek. Mivel a rendszer hierarchikus, láthatóvá kell tenni azt, hogy a település hogyan, miképp érvényesítheti az érdekeit az önállóság, a szubszidiaritás elveinek érvényesülése mellett.

JEGYZETEK

1. Faragó László (2010). A területfejlesztés fogalmi rendszere. In: Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (2010): Területfejlesztési fogalomtár: 7. old.
2. Illés Iván (2001): Területfejlesztés Magyarországon a XX. században. In.: Barta Györgyi: A szolidaritás vagy hatékonyság dilemmája a területfejlesztési politikában a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. Polgári Szemle 2005. március – 1. évfolyam. 2. szám.
3. Pálné, Kovács Ilona (2002): Politikai regionalizáció esélyei Magyarországon. Comitatus 2002/1–2 sz. 8. old.
4. Hanyecz Lajos (2009): Controlling és üzleti tervezés. Kiadja a SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest. 141. old.
5. Barta Györgyi (2005): A szolidaritás vagy hatékonyság dilemmája a területfejlesztési politikában a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. Polgári Szemle 2005. március – 1. évfolyam. 2. szám. 4. old.
6. ÁSZ (2006): Az Állami Számvevőszék Jelentése. A területfejlesztés fejezet működésének ellenőrzéséről (Részletek). Szín 11. évf. 3. sz. (2006. június) 13. old.
7. Perger Éva (2009): Alapok mellé épült ház. Az EU támogatások felhasználásához kapcsolódó intézményrendszer a hazai közigazgatási struktúrában. Polgári Szemle 2009. október – 5. évfolyam, 5. szám. 3. old.
8. Perger Éva (2009): Alapok mellé épült ház. Polgári Szemle 5. évfolyam, 5. szám. 7. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Buday-Sántha Attila (2009): Új agrárstratégia alapjai. Gazdálkodás. Agrárökonómiai Tudományos Folyóirat. 2009. 02. szám.
- Csatári Bálint (2008): Néhány pontosító megjegyzés a mai magyar vidékfejlesztésről. A Falu 2008. tél.
- Csath Magdolna (2004): 2003, a fekete év. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Enyedi György (2003): Városfejlődés a globalizáció korában. Városi Világ. Sümegi Nyomdaipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs.
- Faragó László (2007): Térstruktúra. Tér és Társadalom XXI. évf. 2007 /4. 35. o.
- Horváth Gyula (2006): Régiók és települések versenyképessége. A gazdasági tér versenyképességének elemei. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Lengyel Imre (2010): A regionális gazdaságfejlesztés. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lőránt Károly (2009): A magyar gazdaság helyzete és perspektívái. www.mkt.hu/docs/2009-11-04-20-56-22-Melleklet-klorant2091117.pdf
- Losoncz Miklós (2005): A magyar EU-tagság gazdaságpolitikai kihívásai. Európai Tükör. 2005/10.
- Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Simai Mihály (2009): Napjaink globális válságának előzményei és potenciális következményei. KÖZ-GAZDASÁG, 2009/1.
- Szalai Erzsébet (2005): A kormányváltás politikai gazdaságtana. Kritika, június, 1–6.
- Szalai Erzsébet (2010): Nem kell újabb megszorítás. 168 óra, 2010. március 31.